

הצד הלא נכון של ההיסטוריה

הבטחתי לאמי שילדיי ידברו עברית, שהיא לא תצטרך לעבוד כדי להנגיש את עצמה אליהם. אבל אני לא בטוחה שיהיו לי ילדים, ואני גם לא יודעת עוד כמה זמן תהיה לי אמא. או ארץ מוצא.

Landscape

בקורס כתיבה שלקחתי בקולג' בארה"ב, מטלת הסיום הייתה לכתוב "חיבור תיעודי" על מקום כלשהו בעולם. חשבתי לבחור בדואינו: כפר קטן עם היסטוריה מסובכת על החוף האדריאטי, שבו סיימתי תיכון – דואינו מהאלגיות של רילקה, שעברה טלטלות רבות בשתי מלחמות העולם. אבל המרצה לא הסכים. "את באה ממקום יותר מעניין", הוא אמר. כשהסברתי שאני מעדיפה לא לכתוב על הפוליטיקה של הארץ, הוא הציע שפשוט אכתוב "על הנוף".

אבל איך להפריד את ה-landscape של ישראל – המילה שהוא השתמש בה, שחסרה לי בעברית – מהפוליטיקה שלה? איך להפריד שני דברים התלויים זה בזה? לא היה לי אומץ לשאול, ולכן ניסיתי להתחמק מהעימות עם המרצה, ועם עצמי, וכתבתי על ים המלח במקום על האדמה. אבל מהמטפורה של המקום הנמוך בעולם – ים מבוקד המתאדה במהירות, מוקף בולענים – לא הצלחתי להתחמק.

את הארץ עזבתי בגיל שש-עשרה, כשהתחלתי ללמוד בתיכון הבין-לאומי באיטליה. אחרי שנתיים של לימודים, רוב חבריי המשיכו לאוניברסיטאות באנגליה ובארצות הברית, ואילו אני חזרתי לתל-אביב ליום המא"ה וחיכיתי להחלטת ועדת ברה"ן. אחרי שחרור "על נפשי" ושירות לאומי קצר, נסעתי גם אני ללמוד. מאז אני חיה בארצות הברית, באי קטן במדינת מיין שבו למדתי לתואר הראשון. "על נפשי" יצאתי מהארץ.

מתחילת המלחמה, בשבעה באוקטובר, אני תוהה אם גם את השפה העברית, כמו את הפוליטיקה של ישראל, אי אפשר להפריד מה-landscape שלה. באנגלית הייתי כותבת "שאי אפשר להפריד" במילה אחת, inextricable. כנראה הייתי נכנעת למשחק מילים עם הפועל extract (לעקור) כדי לתאר את האדמה שממנה נעקרים הפלסטינים, ואת ים

המלח שממנו נשאבים לצרכים תעשייתיים גם מעט המים שנשארו. אולי נרמז כאן גם שם העצם extract כ"תמצית" הפרדוקס: מדיניות של הפרדה ועקירה לטובת ישראל "השלמה". בהתחשב בעובדה שסך המילים בעברית קטן בהרבה מאשר באנגלית, נראה אולי מוזר שתרגום למילה כמו inextricable דורש שלוש מילים – "שאי אפשר להפריד", או "בלתי ניתן להפרדה" – אבל זו, כמובן, בדיוק הסיבה לכך. אף על פי כן, טקסטים מתורגמים מאנגלית לעברית מתכווצים בכשלושים אחוז: לא רק מפני שיש בעברית פחות "ריפוד" בדמות ה-vowels, התנועות, אלא מפני שבעברית, מילים בודדות נוטות להביע מנעד רחב יותר של משמעות. מפני שחלק מהעושר של השפה הוא דווקא בתכליתיות שלה: בריכוז רבדים והקשרים.

ריכוז כזה מצאתי, בשנים האחרונות, ב-landscape של שני בתי קברות. באחד מהם, בית העלמין היהודי בפראג, קבורים כמאה אלף יהודים בשתיים-עשרה שכבות. מסיבה לא לגמרי ברורה, רכישת אדמות קבורה נוספות הייתה בלתי אפשרית בין המאות החמש-עשרה לשמונה-עשרה, תקופת פעילותו של בית העלמין. מאחר שקשה להפריד את ה-landscape מהשפה – מעל פני השטח או תחתיו, באירופה או בישראל – המקום המצומצם של העברית בעולם קורא לשאלה אם נוכל להסתפק בו. האם נוכל להעמיק במקום להתרחב? האם נמצא את עצמנו, בעתיד האולי-לא-רחוק, דוברי שפה בלי טריטוריה?

בבית הקברות השני קבור אבי, מתחת לשני קברים, בחלקה תת-קרקעית הנקראת לפעמים "עיר המתים". שנתיים לפני שנפטר הגיש אבי תביעה בבית משפט לענייני משפחה. בהיותו עורך דין, הכיר מקרוב את ההליכים והגיש תביעות רבות במהלך ילדותי: פעם לקבלת משמורת, פעם להנמכת דמי המזונות, פעם לביטול חובות שנצברו אחרי שהפסיק לשלם מזונות. החוק היה השפה שלו, המשלב שאליו פנה כשכל האחרים כשלו. אבל לראשונה הוגשה התביעה לא נגד אמי אלא נגדי, בדרישה לבדיקת אבהות. "הוא נזכר מאוחר", הרבה אנשים אמרו (הייתי בת עשרים וארבע). אבל הוא בעצם לא שכח. השאלה הטרידה אותו מאז ילדותי, כפי שהתברר מאחת התביעות הראשונות שהגיש, כשהייתי בת חמש.

בית המשפט נתן לי שלושים יום להגיב. זה היה הדבר הראשון שכתבתי בעברית אחרי כעשור, והאחרון מאז ועד עכשיו. את מה שיצא, הגשתי בלי להראות לאיש ובלי להתייעץ על ניסוח או תחביר. לא כי הייתי בטוחה בעצמי, אלא כי רציתי לסיים עם זה כמה שיותר מהר. את שלושת העמודים הכאובים האלה הראיתי אחר כך לעומר ולדמן, משורר וחבר ילדות. אחרי שדיברנו על תוכן התגובה, הוא אמר לי בעדינות: "במשפטים כמו 'אני מעדיפה להיפגש במקום ניטרלי ש, בשונה מביתו, לא יאפשר...' או 'הוא התכוון לכך ש, בהסכמתי לתנאי...' אי אפשר לשים פסיק אחרי השי'ן". זאת הייתה אתנחתא קומית שהפגישה אותי עם חוסר הבקיאיות שלי בשפה שהייתה פעם כל כך קרובה, עד שלא יכולתי להפריד אותה מעצמי. "באמת אי אפשר?" שאלתי את עומר. לא נדלקה לי נורת אוהרה כשהפרדתי בטקסט את השי'ן מהמילים שבאו אחריה, כפי שאפשר ומקובל לעשות באנגלית אחרי that. כל כך התרגלתי לחוקים של האנגלית, עד שכתבתי לפיהם גם בעברית, מהמרחק שנפער בינה לביני עם השנים. אף שהייתי מודעת למרחק, היקפו ועומקו תפסו אותי אז במין הפתעה, בכאב חדש, כמו תזכורות לחיים שפעם היו לי.

חיים קודמים עם אהוב שעזב – אף שאני הייתי העוזבת. המשפטים מתאספים לי בראש באנגלית גם עכשיו, כשהעברית אינה רק השפה אלא גם הנושא של הדברים. ביום הבדיקה, כשנתקלתי באבא שלי בחדר המדרגות של 'הדסה' – כובע טמבל מוכתם בזיעה, שקית צהובה של 'צומת ספרים' ביד, גרבי צמר בסנדלים – רצתי להתחבא בשירותים. כמה דקות אחר כך אמא שלי, שגם היא הייתה צריכה לתת מבחנת דם, הובילה אותי ביד לכיסא במסדרון, כמו שפעם הייתה מובילה אותי לשער של הגן. אבא שלי כבר ישב באחד הכיסאות שם, שקוע בעיתון. מצאתי את עצמי מנסה להתחבא לא מאבא שלי, שבכלל לא הסתכל לכיווני, אלא ממה שהיה קורה לי במבט לעברו. המראה שלו הכאיב לי, אולי כי עוד ראיתי את הדמיון בינינו, כי לא הבנתי איך הוא היה יכול להחמיץ אותי, או מה הייתה הסיבה האמתית לפגישה שלנו כאן, שנדחקה מתחת לסיבה שהצהיר. כשהאחות קראה לנו להיכנס, היא הושיבה את ההורים שלי זה ליד זה ואותי בשולחן נפרד. "גרים ביחד?" היא שאלה אותם. "נראה לך?" אמא שלי ענתה. כשיצאנו מבית החולים תהיתי אם אראה את אבא שלי שוב בחיים. אני מתכוונת ל"בחיים" במובן של alive, לא "ever again". הנחתי שלפחות אראה את הגופה שלו, אבל הבדיקה בבית החולים הייתה הפעם האחרונה שראיתי אותו, חי או מת.

האם אני "שייכת" לעברית?

"הוא אבא שלך", אמרו לי לאורך השנים דודים ודודות ומורות ומנהלי בית הספר – כאילו עובדת האבהות מצדיקה כל קשר, אפילו פוגעני או מסוכן. כאילו כל מחיר, כולל שפיותי וביטחוני, אינו רק סביר אלא הכרחי. החוב שנולדתי אתו. "כיבוד הורים", האחיות שלו אמרו. אבל ככל ששילמתי יותר, כך התעצם החוב. "את הבת שלו", אמרו במשיכת כתפיים. הקולות סביבי הדהדו בתהום בין השפה לרגש: בין קשר השייכות הכפוי לשונית, כבת "של", לבין התחושה שמה שאכן היה שלי – מה שנשאר – לא היה הגרעין המשפחתי, אלא גירעון. בהמשך הבנתי שהדרך היחידה לפרוע את החוב הייתה לדחות אותו רעיונית. לחפש דרך הקשר ההדוק, המחניק, יציאת חירום מהשפה עצמה.

כמו הרבה ילדים, התרחקתי מאבי לא כשהפסיק להגן עליי, וגם לא כשהתחיל לסכן אותי, אלא כשאנשים אחרים שאהבתי כעבור שנים, ומרחק – ושפות אחרות – עזרו לי לראות מה קרה בינינו. עשיתי את זה כמוצא אחרון, רק כשהעצמאות וחופש התנועה שלי היו על המאזניים. רק כשהיה ברור שהדברים שיכולתי ורציתי להציע, להבנות, היו חסרי משמעות. כשהיה ברור שאנחנו חיים בקצוות הפוכים של השפה. כשנה לפני התביעה שאלתי את אבי אם ירצה להיפגש כשאגיע לחופשה קצרה בארץ. הוא ענה לי כעבור חודש ש"השאלה של 'תרצה להיפגש?' אינה משקפת רצון כן", למיטב הבנתו, אלא "מחווה נימוסית שאין לי בה כל רצון וצורך". על שאלה טכנית בקשר לתביעה ענה: "בחדשות ערוץ 12 שודר הערב קטע מצולם שבו נער בן שבע-עשרה באיסטנבול תפס פעוטה בת שנתיים שנפלה מקומה שנייה לאחר שטיפסה על החלון ונפלה לרחוב." זאת התשובה שלך? שאלתי ולא נענית. נשארנו כל אחד בקצה שלו. הבנתי שבעבר המרחק העצום בינינו אפשר פגישה רק כשהייתה בי נכונות לצלוח את כולו.

"כשהוא ימות את תצטערי", הדודות אמרו. כאילו לא הצטערתי כשהיה בחיים. כאילו החיים, כפי שרציתי לחיות אותם, לא היו מחיר שכבר התחלתי לשלם – ושאוּלי הייתי ממשיכה לשלם אילולא עמדו בדרכי אנשים עם כוונות שיכולתי להבין, מאותו הקצה של השפה, כאהבה.

"ואם יצא שהוא לא אבא שלך", חברה שאלה אחרי הבדיקה ולפני התוצאות, "למה עבדנו כל כך קשה כל השנים?" היא התכוונה לשיחות על המפגשים אתו, שנגמרו או התחילו בצעקות ובבכי, או גם וגם; לחלומות שהוא חָלק אתי, שבהם היה לי שפם – "לא כמו השפם שיש לך", הוא אמר, אלא "שפם היטלר". חלומות שבהם הוא שוקל לחטוף אותי ומתחרט. החברה ואני צחקנו באותו רגע, אבל ידענו למה "עבדנו": כי הוא כן היה שלי, גם אם הוא לא ממש היה אבא. כי את מה שהיה בינינו, מה שזה לא היה, הבדיקה לא הייתה יכולה להפריך.

התוצאות, בסופו של דבר, הוכיחו את האבהות הביולוגית שלו ב־99.6%. זמן קצר אחר כך קיבלתי את הכסף שהניע אותו להגיש את התביעה – כסף שכביכול היה שלי ורק חיכה אצלו. מתנה מההורים שלו, שרצו לעזור לי בשכר לימוד או בחתונה, מה שיבוא קודם. לקראת התואר השני שלי בארה"ב, שהיה יקר באופן שמביך להודות בו, אבא שלי החליט שצריך לברר, לפני שאקבל את הכסף, שאני אכן "הבת שלו". שהוריו לא "רומו". זה היה כנראה סוג של מוצא אחרון: מהלך המבוסס כולו על ההנחה שהעדר קשר ביולוגי משמעו העדר קשר משפחתי. שאפשר "לערוך" את חוויית החיים של סבא וסבתא שלי אפילו אחרי מותם. להשמיט את ה"של" שקישר בינינו דרך שכבות האדמה שכבר הפרידו. על המילה "של" בהקשר המשפחתי חשבתי עוד לפני כן, כשתרגמתי לעברית את הממואר 'כשנשים היו ציפורים: חמישים וארבע וריאציות על קול' של הסופרת האמריקנית טרי טמפסט ויליאמס. הקושי לתרגם בו את המילה daughter היה אחד האתגרים המעניינים שנתקלתי בהם, עוד לפני שיכולתי לדמיין כמה רלוונטי הוא יהיה לעתיד שלי. המשפט הבא הוא הדבר היחיד שלא הצלחתי לתרגם במדויק, חוץ מזני ציפורים שאין להם שמות בעברית: "We enter a new space, space filled with the presence of mothers, and a place where everyone is a daughter" (דגש שלי). זה ציטוט מספר אחר, בעצם, 'אישה וטבע' של סוזן גריפין. הצירוף "a daughter" הפגיש אותי עם המחסור במקבילה עברית מדויקת. מעולם לא חשדתי ש"מילה" כל כך בסיסית, שהיא בעצם רעיון, אינה קיימת בעברית כמילה יחידה.

את המשפט ניסיתי לתרגם: "מרחב שבו כל אחת היא בת" וגם "מרחב שבו כל אחת היא ילדה". תרגומים כאלה, כמובן, אינם מעבירים משמעות זהה למקור. מהקושי שלי משתקפת העובדה ש"בת" הופכת ל-daughter באופן חד-משמעי רק כשמוסיפים לה את מילות היחס "של" או "ל". בלעדיו, "בת", כמו "ילדה", דומה יותר למילה girl. מערכת היחסים בין ילדים להוריהם, בעברית, עוברת דרך שייכות או בעלות שמשמעות מהמילים האלה. בעברית אפשר להיות בת במובן daughter רק ביחס להורים שלנו או לקהילה (נניח "בני ישראל"), בהקשר של הזיקה שיש או אין לנו אתם. אבל לא בזהות עצמאית. המחשבה הזאת גורמת לי לתהות אם אני שייכת לעברית כשפת האם שלי – כמו שאני "שייכת" בעברית לאמא היחידה שיש לי ולאבא שהיה ולא היה. יש משהו כובל

ומצומצם במבנה הזה, אבל אולי גם אינדיקטיבי. הרי התלות של ילדים בהוריהם קיימת גם מחוץ לשפה. ובאותו הזמן, מחוץ לשפה, המרחק הוא גם תנאי הכרחי לקשר בוגר בין שני אנשים. "אם נבלה את כל זמננו ביחד", אמר לי פעם ידיד, "היחד יתמוסס לאט, עד שלא נרגיש אותו יותר". היחד תלוי בנפרדות. חברה של אמי אמרה משהו דומה במילים שונות: "אנחנו לא מפלצת דו-ראשית", היא הסתכלה בבן-זוגה, "אנחנו יכולים להגיע בנפרד". המרחק, היכולת להגיע בנפרד משתי נקודות מוצא שונות, או אפילו מאותה הנקודה, הם שמאפשרים פגישה אמיתית, איחוד שהוא לא איחוי. את המחסור במקבילה ל-daughter בעברית פגשתי דרך המרחק של האנגלית, ששיקף מבחוץ את המגבלות ואת היופי של העברית, כמו מראות המוצבות זו מול זו.

אחרי שסיימתי לתרגם את 'כשנשים היו ציפורים', כתבתי בהערות המתרגמת על האתגר שהציב הצירוף "a daughter". את הצורך ב"של" או "ל" תיארתי באנגלית כצורך בכינוי שייכות (possessive), מה שגרם לי לתהות אם הקשר בין ילדים להוריהם מתאפיין לא רק בהשתייכות או בבעלות, אלא גם במשמעות הסבילה, האפלה יותר, של possessed (אחוז דיבוק). אולי גם הורים תלויים בילדיהם כמו שדיבוק תלוי בגוף – ואולי גם השפה, כסוג של הורה, אוהזת בדובריה באותו אופן. אני תוהה אם שפות, כמו בני אדם, צריכות גם מקום פנימי להדהד בו, וגם מרחב חיצוני. אם הן צריכות את שתי הטריטוריות האלה ואת המרחק ביניהן כדי להתגשם, בשני המובנים של המילה.

בפרק הפותח את הספר, ויליאמס מעסה את הגב של אמה הגוססת מסרטן. במעמד זה האם מספרת לבתה על יומנים אישיים, אומרת לה היכן למצוא אותם, ומבקשת שלא תעשה זאת לפני מותה. ויליאמס המופתעת מסכימה; היא לא ידעה שאמה כתבה יומנים. כחודש לאחר מות האם מצאה ויליאמס את היומנים. הם "היו בדיוק היכן שאמרה שיהיו", כתבה, "שלושה מדפים עמוסי מחברות יפות, מצופות בד". אבל היומן הראשון היה ריק, היא מגלה, "כמו הרביעי, החמישי, השישי – מדף אחרי מדף אחרי מדף, יומניה של אמי היו אסופות דפים חלקים".

זאת הייתה הירושה שוויליאמס קיבלה: השפה היחידה שאמה יכלה להעניק. כששפת האם היא שתיקה – עמוקה יותר מכל המילים שהיה אולי אפשר, במציאות אחרת, לחלוק – אפשר לראות בה העדר, ריק, דממה. ואפשר, אפילו באותו זמן, לראות בה את הנשימה הפנימית של השפה, השתיקה בין המילים, שבה תלויה המשמעות של כל מילה. אפשר לחשוב עליה כעל הזמנה למלא את הדפים: למלא את רצונה של האם, לפרוע את החוב של הבת, אם אכן היה לה כזה.

כשעברית הייתה השפה היחידה שלי, שמעתי את המשמעות של המילים בלי הצליל שלהן. הייתי צריכה את החלל הפתוח של האנגלית והאיטלקית כדי להבחין במבטא שלי. כדי לזהות את השיר שהתנגן לי בלופים בראש, המנגינה שלא ידעתי איך להפריד מהשפה הפנימית שלי, ממני שהייתי.

כבר יותר מעשור אני לא חיה בעברית. רוב זמני עובר בקרב אנשים שלא דוברים אותה. עם הזמן התרגלתי לחשוב עליה כעל מחבוא שאני נושאת לכל מקום, נגיש כמו טלפון נייד. מקום להתכנס בו אל עצמי – לפגוש את החיים כשהם רבים, ולא יחיד, גם כשכולם שלי.

בישראל, כמובן, אני זאת שמחוץ למחבוא. חברי ילדות אומרים שאני נשמעת כמו שתמיד נשמעתי, אבל אנשים שפגשתי אחרי העזיבה שומעים לעיתים עקבות מבטא – "אירופי", מיישהו קרא לו פעם. מבטא כללי ועמום. אני תוהה אם אני קרובה יותר לעברית דווקא כשאני מדברת בשפות אחרות, כשהיא שלובה בתוכן – ואם המרחק שלי ממנה נשמע דווקא כשאני מדברת בה, כששפות אחרות מהדהדות בחלל בינינו.

"אני מצטערת שאת צריכה לעבור את זה", אמרה אמי ביום של הבדיקה ב'הדסה'. "לפחות אבא מספק לך חומר לכתיבה". ואולי השימוש בחומר, מילוי הדפים, הוא הדרך שלי לפרוע בכל זאת את החוב – עכשיו כשאני היחידה שמגדירה אותו, כשאני יכולה לתחום אותו בשפה שדיברנו ולא חלקנו. להחליט מתי הגיע התשלום האחרון.

הפחד לאבד את הארץ

לאחרונה הבטחתי לאמי שילדיי ידברו עברית, שהיא לא תצטרך לעבוד כדי להנגיש את עצמה אליהם. אבל אני לא בטוחה שיהיו לי ילדים, ואני גם לא יודעת עוד כמה זמן יהיו לי אמא או ארץ מוצא. את אבי איבדתי לאט, לאורך שנים – כמו שאיבדתי אינטימיות עם העברית, עם הארץ – ואז בפתאומיות, יום אחד, לגמרי. זה אולי נשמע מופרך, הפחד לאבד את הארץ, אבל בשבועות האחרונים לא הצלחתי להתעלם ממנו. ואתו, מהפחד שהעברית תאבד את מקומה בעולם שבלעדיו היא לא תוכל לשרוד.

אחרי שבעה באוקטובר, אמי הוזמנה להתארח אצל חברות באירופה, עד שהמצב יירגע. אבל היא לא תעזוב את אמה המבוגרת מכדי לנסוע, היא אמרה לי – בתה היחידה, שעזבה אותה. אמנם לא בעת מלחמה, ולא בגיל כל כך מבוגר, ובכל זאת, זו הייתה הבחירה שלי. זאת שהיא סירבה לשקול. עברית היא שפת האם של אמי, אבל לא שפת אמה – אמה שברחה בזמן השואה ממדינה שכבר לא קיימת, שלא לימדה את ילדיה את שפת המקום שעזבה. אם כן יהיו לי ילדים, אני תוהה, אבל הארץ כבר לא תהיה "הארץ", או תישאר המדינה שממנה נמלטתי "על נפשי", איך אבחר?

אני רוצה להאמין שאדבר אתם בעברית, שאמלא את ההבטחה לאמי לא רק במחשבה עליה, אלא על השפה, על ההמשכיות שלה, במיוחד אם עתידה של ישראל לא יהיה ברור. אבל אני יכולה לראות את עצמי מתייאשת תוך כדי ניסיון, כמו אמהות ישראליות שאצלן עבדתי כמטפלת בניו יורק, כמו בן-דוד שלי ואשתו הקנדית, אולי אפילו מאותן הסיבות שהיו גורמות לי להתעקש, בגלל חוסר הוודאות, בגלל האובדן. איך אדע איפה יהיה אפשר או בטוח לדבר בעברית? איך אחיה בה ביום-יום? מה היא תהיה בעבורי אם לא מחבוא? בסוף אוקטובר ישבתי לקרוא על ספסל בפארק בקיימברידג', מסצ'וסטס. מולי עברה משפחה צעירה, דוברת עברית. רציתי לרוץ אחריהם ולשאול איך הם מחזיקים מעמד, איך הקרובים שלהם בישראל. אבל רציתי גם להישאר מחוץ לחלונות של חייהם, בתוך המחבוא שלי. אנחנו לא חיים בהכרח באותו הצד של השפה, הזכרתי לעצמי, גם אם בחרנו באותו הצד של האוקיינוס. מעבר לפארק, ליד הבניינים של אוניברסיטת הרווארד, עמדה משאית עם מספים רחבים משני צדיה. על גביהם הבזיקו בזה אחר זה פניהם ושמותיהם של תלמידים באוניברסיטה, שגינו כנראה את פעולות ישראל בעזה, תחת

הכיתוב "Harvard's Top Antisemites". מאחורי ההגה ישב צעיר עם אוזניות אלחוטיות, והסתכל בטלפון שלו. מישהו שילם על הזמן שלו, חשבת, ועל הדלק: שעות וימים שבהם המשאית עמדה, פעם לצד שפת המדרכה הזאת ופעם לצד זאת שמולה, עם אותו מצג מהבהב.

כשעברו לידי דוברי העברית, היה בי עוד קול, מוחנק יותר, שרצה לשאול אם גם הם מרכינים ראש למראה המשאית, אם גם הם מתביישים בקשרי השייכות שלהם אל מי שמממן אותה, אל מדינת ישראל. אם גם הם מרגישים אשמים במלחמה – חסרי אונים ואחראים לה בו זמנית. אבל חששתי שאבהיל אותם, לא רק בשאלות, אלא בעצם הפנייה בעברית, בתזכורת שהם מחוץ למחבוא. ובכלל, פחדתי לצאת בעצמי – "להסגיר" את היותי ישראלית מול זרים, גם אם כבר "הסגירו" את עצמם. איך אודהה כ"אחת מהם" מבלי להזדהות עם התחושות שלהם, בזמן כזה, או להעמיד פנים שאני מזדהה? חששתי להרגיש "בחוץ", כמו שקורה לי בארץ, דווקא מבפנים – להיראות בעיניהם כ"בת" מתנכרת, כמו שנראיתי לאבי.

אבל במקום עמוק יותר, אני מבינה עכשיו, חששתי דווקא מההפך. מהזדהות כנה עם ההשקפות שדמיינתי להם, ששיקפו את אלה שכבר היו לי, ולא לגמרי תאמו את אלה שרציתי שיהיו, ההשקפות של הקהילות שאליהן השתייכתי מבחירה, לא בכבלים. בהשתקפות הזאת לא היה לי אומץ להסתכל: בתחושות שדחקתי אל קצה המודעות, בזעם ובצדקנות ובמעגל הפחדים שהזין אותם, בתעמולה שעבדה עליי אף על פי שהייתי מודעת אליה, בהבנה של אנשים מעברן השני של ה-landscape של הארץ ושל העברית, אנשים שלא ניסיתי או רציתי להבין. באופן הפסיבי, המשתמע, שבו החמלה שהרגשתי כלפיהם התחרתה בחמלה שהבעתי, זאת שהיה לי קל יותר להביע, כלפי הצד הזקוק לה יותר. החמלה שהבעתי מתוך המרחק שבין השפה לרגש, מתוך ה"צד הלא נכון של ההיסטוריה", שבו גם אני נמצאת.

ובה בעת שכחתי שיש כאן יותר משני צדדים: שגם חמלה כלפי "בני עמי" יכולה, במובנים מסוימים, להיות חמלה כלפי האחר. שמילה כמו "צד", ומילים בכלל, פועלות לפעמים כממלאות מקום, כמשתנים במשוואה, למשמעות שלא מופיעה מיד. שצריך לחפש דרך השכבות.

ככל שהמלחמה נמשכת, אני נזכרת שוב ושוב בעוד קטע מ'כשנשים היו ציפורים'. ויליאמס, המספרת, מגלה שיש לה תסבוכת כלי דם במרכז הבנת השפה במוח. הנזירוכיורוג מציע להסיר את המום ומבהיר שהניתוח עלול לפגוע ביכולת שלה להבין שפה ולהשתמש בה. ויליאמס מפסיקה להקשיב. היא מעדיפה לא לעשות דבר, כלומר להסתכן בדימום מוחי. "איך את עם חוסר ודאות?" שואל הרופא. "מה עוד יש?" היא עונה. את האבחנה הסופית קיבלה ויליאמס ביוטה, המדינה שבה היא גרה. אבל את החדשות היא קיבלה בחדר מיון במיין, המדינה שבה אני גרה – אחד מה-landscapes שעליהם כתבה ב'כשנשים היו ציפורים'. הטבע האמריקני, על הסכנות והיופי שבו, נמצא בלב הממזאר הזה.

"בכל יום אני כותב שיר על הנוף הקסום", כתב המשורר העברי הגיו יורקי גבריאל פרייל על האי שבו אני גרה, "הדומה באופן הפכפך וזר לירושלים כעת". מאז שקראתי את השיר,

"בר הרבור, מיין: לפני אלף שנים", אני רואה בנוף שמולי את נופי ירושלים, משתקפים באורנים ובקרחות היער ובפסגות הסלעיות של שמורת הטבע אקדיה, ובהשתקפות שלהן עצמן באגמים ובאוקיינוס.

אולי את ה־landscape של ילדותנו אנחנו ממשיכות לשאת אתנו. אולי כמו השפה וכמו ההורים, גם ה־landscape הוא חלק מהגוף. לא רק דיבוק שאוחז בנו, ולא רק השתקפות נרעדת של הנופים שמולנו, אלא חלקיקים ממשיים ששאפנו פנימה, שנערמו עם הזמן. ואולי אנחנו שמות לב ל־landscape הפנימי הזה, כמו לכל חלק בגוף, בעיקר כשהוא כואב.